

СУЧАСНА ІСТОРІЯ

УДК (UDC) 001.89-025.13 : 061 : 63 (477) "18/19"
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.4\(48\).748](https://doi.org/10.33782/eminak2024.4(48).748)

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF ORGANIZATION OF AGRICULTURAL SOCIETIES IN UKRAINE IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

*Inna Demuz*¹, *Iryna Vergunova*²

¹ National Scientific Agricultural Library
of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
e-mail: demuz_inna@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

² Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
e-mail: vergunova@hotmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3052-9143>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the transformational changes in the structural and functional model of agricultural societies organization in Ukraine in the 19th and 20th centuries.

The scientific novelty is in the comprehensive consideration of the phenomenon of agricultural societies in Ukraine in the imperial, Soviet, and modern periods, tracking evolutionary changes in their structure and functions under the influence of the main political and ideological factors. The authors focus specifically on a comparative analysis of the structural and functional model of such associations during the 19th and 20th centuries.

Conclusions. It has been found that the structural and functional model of the organization of the first agricultural societies in Ukraine in the 19th century was based on the initiative of local territorial communities and was subsequently actively supported at the state level, primarily through legislative regulation. Those organizations, operating exclusively on democratic principles, became centers for developing scientific research in agronomy on the ground and later played a generating role in establishing new collective forms of work through specialized research institutions.

It has been proven that the structural and functional model of the Soviet period societies was radically different: all previously existing associations since the 1920s were gradually incorporated into academic structures (the All-Ukrainian Academy of Sciences, later the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR), or those that initially were formed in the system of state-controlled bodies, in particular, trade unions.

It has been stated that by the end of the 1920s, the following groups of public and scientific associations functioned in Ukraine: local history societies; universal scientific societies at the All-Ukrainian Academy of Sciences; independently functioning scientific societies (outside the structure of the All-Ukrainian Academy of Sciences); narrowly specialized agricultural societies of a cooperative orientation; and All-Union (later – republican) sectoral scientific and technical societies in the system of trade unions. It was the latter category of societies that had become dominant in the structure of public associations of researchers and experts in the sector until the end of the 1980s. In addition, from the 1940s onwards, academic scientific societies began to be established at the specialized scientific and research institutes of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.

Keywords: scientific societies, scientific and public associations, All-Ukrainian Academy of Sciences, academic scientific societies, agricultural societies, sectoral research

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ 19-20 СТ.

Інна Демуз¹, Ірина Вергунова²

¹ Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
e-mail: demuz_inna@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

² Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
e-mail: vergunova@hotmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3052-9143>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є аналіз трансформаційних змін у структурно-функціональній моделі організації сільськогосподарських товариств України 19-20 ст.

Наукова новизна полягає у комплексному розгляді феномену сільськогосподарських товариств на теренах України як в імперський, так і радянський, а також сучасний періоди; відслідковуванні еволюційних змін у їхній структурі та функціях під впливом основних політико-ідеологічних чинників. Не дивлячись на існування в історіографії значної кількості констатуючих публікацій про ті чи інші галузеві товариства, авторами зроблено акцент саме на порівняльному зрізі структурно-функціональної моделі цих об'єднань протягом 19-20 ст.

Висновки. Встановлено, що структурно-функціональна модель організації перших сільськогосподарських товариств України 19 ст. базувалася на ініціативі місцевих територіальних громад, згодом активно підтримана на державному рівні, перш за все, через законодавче регулювання. Ці осередки, функціонуючи винятково на демократичних засадах, стали центрами розвитку наукових досліджень з агрономії на місцях, а пізніше – відіграли генеруючу роль у формуванні нових колективних форм роботи через спеціалізовані дослідницькі інституції.

Доведено, що структурно-функціональна модель товариств радянського періоду була кардинально іншою: усі існуючі до того об'єднання з 1920-х рр. поступово були інкорпоровані до академічних структур (Всеукраїнської академії наук, згодом – Академії наук УРСР), або ж такими, що від самого початку сформувалися у системі підконтрольних державі органів – зокрема, профспілок.

Констатовано, що до кінця 1920-х рр. в Україні функціонували такі групи громадсько-наукових об'єднань: краєзнавчі товариства; універсальні наукові товариства при ВУАН; самостійно функціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН); вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування; всесоюзні (згодом – республіканські) галузеві науково-технічні товариства у системі профспілок. Саме остання категорія товариств стала домінуючою у структурі громадських об'єднань учених і фахівців галузі до кінця 1980-х рр. Окрім того, з 1940-х рр. і далі при галузевих науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР почали створюватися академічні наукові товариства. На їхній дослідницькій базі у 1990-х рр. постали товариства українських вчених – добровільні, самоврядні та публічні науково-громадські організації фахівців певної галузі.

Ключові слова: наукові товариства, науково-громадські об'єднання, Всеукраїнська академія наук, академічні наукові товариства, сільськогосподарські товариства, галузеве дослідництво

Вступ

Сьогодні, коли загострюються проблеми розвитку вітчизняної науки, зумовлені, головним чином, багаторічною практикою залишкового фінансування гуманітарних і прикладних досліджень, коли актуалізується невідкладне проведення структурних реформ у цій галузі, вкрай важливим залишається вивчення історичного досвіду функціонування самоврядних громадських організацій, здатних існувати за рахунок самоокупності. Громадські організації вчених є вагомою альтернативою відомчим формам побудови та керівництва науковими закладами і координації досліджень. Прикладом слугують неурядові творчі об'єднання освітян, науковців і практикуючих господарів у вигляді сільськогосподарських товариств, які функціонували у 19 – на початку 20 ст. на теренах України як одна з організаційних форм високоефективного наукового супроводу аграрного сектору економіки країни в умовах приватної власності на землю та засоби виробництва. Саме такий досвід, особливо щодо фінансування та взаємодії з місцевою громадою, є корисним для українського аграрного виробництва й аграрної науки загалом.

Метою статті є аналіз трансформаційних змін у структурно-функціональній моделі організації сільськогосподарських товариств України 19-20 ст.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні не лише традиційних методів історико-наукового аналізу та систематизації, а також концепту «мережевої моделі науки», яка дає можливість інтегрувати, на перший погляд, розрізнені елементи (зокрема, наукові співтовариства різних історичних періодів) у «безшовну» мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація. Крім того, застосовувався інституційний підхід до аналізу історії української науки, який дозволяє подолати звичну фрагментарність сприйняття процесів наукової еволюції. Окреслення діяльності наукових інституцій збагачує загальні уявлення про розвиток науки на місцях, уточнює її дисциплінарні аспекти, стан і перспективи досліджень у наукових товариствах.

Огляд літератури

Варто констатувати, що тематика діяльності сільськогосподарських товариств у вітчизняній історіографії зовсім не нова, проте комплексного дослідження з порівняльною характеристикою функціональних особливостей товариств на теренах України імперського, радянського та сучасного періодів в історичній науці не існує. Дослідники ґрунтовно не аналізували трансформаційні процеси у функціонуванні даних осередків під впливом суспільних чинників 19-20 ст. Історіографія про галузеві товариства 19 – початку 20 ст. представлена у монографії І.О. Демуз¹.

На відміну від радянської історіографії, в якій науково-технічним товариствам середини 20 ст. (до категорії яких віднесено і товариства сільськогосподарського спрямування) відводилася ключова роль у впровадженні досягнень науки і техніки у виробництво, в сучасній історичній літературі дослідницький акцент було зміщено з історії науково-технічних товариств, які допомагали у реалізації радянської політики в напрямку науково-технічного прогресу, на історію

¹ Демуз І.О. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. 681 с.

соціогуманітарних осередків, які закладали підвалини національної самоідентифікації українців. Так, у розвідках О.Ф. Коновець², В.К. Молоткіної³, А.В. Риженка⁴, В.С. Савчука⁵ піднімалися питання функціонування наукових товариств технічного та природничого профілю у 20-х – 30-х рр. 20 ст. У працях В.А. Вергунова висвітлена історія сільськогосподарської дослідної справи на теренах України кінця 19 – початку 20 ст.⁶, Н.Б. Щebetюк показала систему наукового забезпечення розвитку сільського господарства наприкінці 1920-х – 30-х рр.⁷ У цих дослідженнях описано контекстові аспекти процесів еволюції аграрної науки, що відбувалися на тлі політичних, соціально-економічних і теоретико-методологічних чинників. Становище громадських об'єднань України у суспільно-політичній, культурній і науковій ієрархії радянського суспільства 1920-30-х рр. висвітлено у працях М.Б. Парахіної⁸, С.М. Свистовича⁹, В.В. Ткаченка¹⁰.

У сучасній історіографії виділяємо групу праць, присвячених історії окремих сільськогосподарських товариств першого двадцятиліття 20 ст., зокрема: Харківського наукового товариства при ВУАН (В. Кушлакова¹¹), Всеукраїнського агрономічного товариства (Т. Дармороз¹²), Всеукраїнського товариства

² Коновець О.Ф. Наукова комунікація в Україні в 20-30-і роки ХХ століття. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2002. № 8. С. 163-171; Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні. Київ, 1992. 286 с.; Коновець О.Ф. Українська наука як феномен культури: нариси історії від найдавніших часів до першої третини ХХ ст. Київ: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. 277 с.

³ Молоткіна В.К. Головополітосвіта як орган контролю за діяльністю громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.). *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2006. Вип. 18. С. 183-188.

⁴ Риженко А.В. Просвітницький і педагогічний досвід природничих товариств України (друга пол. ХІХ – початок ХХ століть): навч. посіб. Київ: Науковий світ, 2004. 106 с.

⁵ Савчук В.С. Українське та російське краєзнавство 1920–1930-х рр.: проблеми взаємодії та розвитку в умовах формування тоталітарної системи. *Соціальна історія отечественної науки і техніки ВІЕТ*. 1997. № 4. С. 259-267; Савчук В.С. Научные общества и культурная революция на Украине (1917-1931). *Вопросы истории естествознания и техники*. 1995. № 1. С. 81-91.

⁶ Вергунов В.А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні: у 3 ч. Київ: Аграрна наука, 2018. Ч. 1: Творці та забудовники (біографічні нариси). 2018. 603 с.; Ч. 2: Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). 2018. 619 с.; Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с.

⁷ Щebetюк Н.Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. ХХ ст. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 380 с.

⁸ Парахіна М.Б. Діяльність етнологічних центрів Всеукраїнської Академії наук у 1920-х – на початку 1930-х рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ, 2002. 209 с.

⁹ Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.). Київ: Варта, 2007. 565 с.

¹⁰ Ткаченко В.В. Наука у суспільно-політичному дискурсі розвитку УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.). Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2009. 375 с.

¹¹ Кушлакова В. Науково-дослідна та організаційна діяльність сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства в 1920–1930-і роки. *Історія науки і біографістика*. 2013. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_kushlakova.pdf; Кушлакова В. Науково-технічні товариства в Україні у 1920–1930-ті роки: технічна секція Харківського наукового товариства. *Питання історії науки і техніки*. 2012. № 4. С. 50-56; Кушлакова В. Харківське наукове товариство – алма mater нових громадсько-наукових об'єднань. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Історія і філософія науки і техніки». 2016. Вип. 24. С. 77-83.

¹² Дармороз Т.А. Науково-популяризаторська діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920-1926 рр.): дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.07 / Нац. наук. с.-г. бібліотека НААН. Київ, 2019. 234 с.

насінництва (В. Вергунов і О. Глоба¹³, Р. Гілязетдінов¹⁴), а також діяльності одного з науково-технічних товариств другої половини минулого століття – Українського НТТ сільського господарства (І. Демуз¹⁵).

ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У 19 – НА ПОЧАТКУ 20 СТ.

Загальновідомо, що численні товариства 19 – початку 20 ст. (наукові, краєзнавчі, навіть кооперативні), – незалежно від галузі, в якій функціонували, – зуміли на досить високому рівні налагодити проведення науково-дослідної та популяризаційної роботи у різних регіонах і населених пунктах країни, віддалених від освітніх центрів. Товариства доклали чималих зусиль для поширення галузевої освіти та знань серед широких верств населення, заснування профільних шкіл та училищ, введення у практику навчальних курсів для підготовки фахівців, організації та комплектування наукових бібліотек, музеїв і дослідно-експериментальних установ (полів, ділянок, садів, станцій) тощо, сприяли згуртуванню не лише науково-виробничих кадрів регіону, а й встановленню зв'язків із вузівськими центрами.

Загалом, дослідники сходяться на тому, що функціонування сільськогосподарських товариств 19 – початку 20 ст. (разом із земствами) – справжній феномен галузевої дослідної справи й аграрного сектору країни загалом, що осередки – основоположники галузевого дослідництва, започаткування підприємництва, процесів удосконалення сільськогосподарської техніки, опанування прогресивних форм господарювання тощо, а великі товариства перетворилися ще й на центри розвитку наукових досліджень з агрономії. Структурно-функціональна модель організації перших галузевих товариств базувалася на ініціативі місцевих територіальних громад (великих землевласників, орендарів, сільських господарів), за сприянням яких вони і створювалися. Перші товариства відкривалися безпосередньо за наказом імператора, а найбільш значущі отримували статус імператорських, тобто загальнонаціональних. Коли, з кінця 19 ст. до цієї справи, через законодавче регулювання, долучилася держава, це в подальшому сприяло суттєвому зростанню мережі сільськогосподарських товариств, і, відповідно, економічному зростанню господарств, ефективній побудові та розвитку галузевого дослідництва.

Так, згідно статистичних даних Департаменту землеробства, чисельність сільськогосподарських товариств у Російській імперії до 1861 р. складала

¹³ Вергунов В.А., Глоба О.Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX століття) / *Наук. ред. В.А. Вергунов, В.П. Петренко*. Харків, 2004. 171 с.

¹⁴ Гілязетдінов Р.Н. Становлення та діяльність Всеукраїнського товариства насінництва (1922-1928 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 167-170.

¹⁵ Демуз І.О. Українське науково-технічне товариство сільського господарства (40-ві – 80-ті рр. XX ст.): організаційна структура і форми роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 33 (72) № 2, 2022. С. 117-123; Демуз І.О. Українське науково-технічне товариство сільського господарства (40-ві – 80-ті рр. XX ст.): основні форми впровадження досягнень науки у сільськогосподарське виробництво. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72), № 3. С. 202-208.

30 загальних і спеціальних; до кінця 1870-х рр. – уже 84; до 1900 р. – 310; у 1911 р. – 3 103; на початок 1915 р. – 5 795¹⁶. На українських теренах найбільша кількість сільськогосподарських товариств станом на 1915 р. зафіксована у Малоросійському краї (Полтавська, Харківська, Чернігівська губ.) – 583 товариств, далі – Новоросійському (Бессарабська, Херсонська, Катеринославська, Таврійська губ. та область Війська Донського) – 383 товариств, найменше – Південно-Західному (Київська, Волинська, Подільська губ.) – 159 товариств¹⁷.

Суттєве збільшення кількості товариств було зумовлене зацікавленням з боку держави в їхньому функціонуванні та, відповідно, низкою заходів щодо стимулювання процесів утворення. Так, урядові структури – зокрема Міністерство державних маєтностей і Департамент землеробства та сільської промисловості, – почали допомагати товариствам в організації роботи, фінансували роботу агроперсоналу, агрономічні заходи, видавали кредити тощо. Так, до 1866 р. дозвіл на заснування сільськогосподарських товариств надавався Комітетом міністрів Російської імперії; процедура була довгою та складною. 15 квітня 1866 р. затверджено Положення Комітету міністрів, за яким ця справа передавалася на розгляд Міністерства державних маєтностей за погодженням з Міністерством внутрішніх справ, що передбачало спрощення процедури розгляду заяв про відкриття сільськогосподарських товариств. Міністерство державних маєтностей, у свою чергу, виступило з ініціативою щодо видання типового нормального статуту для товариств, який би стимулював збільшення їхньої кількості та спрощені механізми реєстрації, зокрема, надавав право губернаторам давати дозвіл на відкриття товариства. Проте лише 28 лютого 1898 р. міністром землеробства затверджено «Нормальний статут товариств», який регламентував процедуру реєстрації та роботу товариств із порівняно широким регіоном діяльності. Поряд із цим він не став ефективним інструментом у праві заснування дрібних сільських товариств, що змусило Міністерство землеробства у 1908 р. напрацювати нову редакцію Нормального статуту для дрібних сільськогосподарських товариств, а також спростити порядок їхньої реєстрації, яка передбачала дозвіл про відкриття на рівні губернаторів.

7 травня 1911 р. з'явилася нова редакція Нормального статуту для місцевих сільськогосподарських товариств. У 1914 р. до статуту додано норму щодо обов'язку кожного товариства надавати місцевому губернатору протягом 6 місяців по закінченню звітного року звіт про свою діяльність¹⁸. З 15 вересня 1915 р. існуючий порядок заснування місцевих сільськогосподарських товариств на основі останньої редакції Нормального статуту був поширений на всю територію Російської імперії.

Важливою подією стало затвердження 4 березня 1906 р. Тимчасових правил про товариства та союзи. Для суто кредитних товариств з 1896 р. діяв Статут кредитного товариства, для споживчих з 1897 р. функціонував Статут споживчого товариства. Частина сільськогосподарських об'єднань відкривалася також на основі особливих (власних) статутів, а також договорів.

¹⁶ Агрономическая помощь в России / Под ред. В.В. Морачевского. Петроград: Изд-во Департамента земледелия, 1914. С. 105.

¹⁷ Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / М.З., Справочно-изд. бюро при деп. землед.; ред. В.В. Морачевский. Петроград: В.Ф. Киршбаума, 1916. С. 7.

¹⁸ Справочные сведения... С. 29.

Сільськогосподарські товариства 19 – початку 20 ст. забезпечували виконання головних функцій: 1) організаційної – влаштування нарад і з'їздів за участю представників міністерства, що впливало на прийняття відповідних рішень владними структурами; здійснення обстежень господарств регіону та збір статистики; ініціювання виставок, конкурсів знарядь праці, які сприяли поширенню досвіду та технологій серед господарств краю; 2) економічної – турбота про зниження акцизного збору; введення пільг на перевезення сільськогосподарських виробів; покращення насінневого матеріалу й удосконалення знарядь праці; напрацювання ефективних способів ведення господарства шляхом організації дослідів із головними сільськогосподарськими культурами, методами їхнього обробітку тощо); 3) науково-освітньої – застосування у виробництві досвіду роботи дослідних закладів, нових методів ведення господарства; створення дослідних полів і станцій; обговорення на засіданнях передових здобутків у галузі культури землеробства; поглиблення наукових знань і проведення наукових досліджень; поширення сільськогосподарських знань у земських і парафіяльних школах тощо; 4) просвітницько-популяризаторської – популяризація у селянській масі через численні заходи (у тому числі й видавничу діяльність) інноваційних знань і передового досвіду щодо поліпшення врожайності полів за допомогою запровадження нової техніки та використання мінеральних добрив, більш досконалих методів обробітку ґрунту, застосування сівозмін тощо.

Виходячи з цього, вважаємо, що галузеві товариства 19 – початку 20 ст. мали вплив на формування економічної політики у державі, своєю діяльністю визначаючи провідні вектори упровадження інновацій у селянські господарства, були посередниками між державою (через земські органи) та сільськими господарями, доповіді, виголошені на засіданнях товариств, і статті їхніх членів мали ознаки наукових спостережень, що свідчило про зародження галузевого дослідництва в регіонах. Товариства були самоврядними громадськими організаціями з демократичними формами управління, які функціонували на принципах самоокупності (бюджет формувався переважно за рахунок членських внесків, прибутків від діяльності допоміжних установ – складів, зерноочисних пунктів тощо, частково – дотацій і кредитів від держави). На базі цих осередків (за відсутності в той час інших міцних інституційних наукових форм на місцевому рівні) почали виникати спеціалізовані галузеві дослідницькі інституції, а в подальшому постали науково-дослідні кафедри, згодом – цілі інститути. І хоча цей процес спочатку був стихійним, громадсько-наукові об'єднання вказаного періоду відіграли генеруючу роль у формуванні нових колективних форм роботи.

ОРГАНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ ГАЛУЗЕВИХ ТОВАРИСТВ У 1920-Х РР.

На відміну від вищезазначеного структурно-функціональна модель товариств радянського періоду кардинально інша – усі існуючі до того товариства, починаючи з 20-х рр. 20 ст., поступово були інкорпоровані до академічних структур (Всеукраїнської академії наук, згодом – Академії наук УРСР), або ж такими, що від самого початку сформувалися у системі підконтрольних державі органів – зокрема, профспілок. Організації, які радянська влада не змогла приборкати, вона намагалася перетворити на своєрідні пролетарські осередки шляхом кооптування до їхнього складу комуністично-налаштованих елементів.

Проникнення марксистської методології в наукові товариства у 1920-х рр. призвело до того, що на зміну демократичним осередкам попереднього періоду прийшли повністю заідеологізовані об'єднання істориків-марксистів, аграрників-марксистів, біологів-марксистів та ін.

У системі організації науки громадські об'єднання вчених займали далеко не останнє місце, проте їм відводилася роль слухняних виконавців державних директив.

Не дивлячись на зовнішній культурний, ідеологічний і політичний плюралізм періоду непу (1921-1928 рр.), саме тоді закладався режим керованості наукою. Характерними рисами стали: радикальний розрив між культурною, у тому числі й науковою спадщиною дореволюційного періоду та новою радянською дійсністю; стратегія «радянзації» наукових установ, культурно-освітніх закладів і громадських організацій; початок тотального одержавлення української науки; формування таких пріоритетів наукової політики, що відповідали б винятково завданням соціально-економічного розвитку (відсутність творчих ідей, наукових пошуків і дискусій). Основним інструментом підпорядкування науки владним структурам стало планування та контроль за виконанням планів, що перешкоджало пошуковим формам досліджень.

Загалом, наслідком ухвалених рішень щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ протягом 1920-х – початку 1930-х рр. став стрімкий занепад класичних наукових товариств, які виявилися неспроможними існувати у нових умовах.

Так, вибудовування структури адміністративного керування наукою після встановлення радянської влади відбувалося у двох напрямках: перший – цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі підконтрольних державі науково-дослідних інститутів і кафедр); другий – поступове нищення громадсько-наукових організацій старого зразка. У 1924 р. на базі Наукового комітету Головного управління професійної освіти (Головпрофосу) Народного комісаріату освіти УСРР було створено Українське головне управління науковими установами при Наркомосі УСРР (Укрнаука, Упрнаука, Укрголовнаука) – орган адміністративного керівництва науково-дослідними та науково-допоміжними (крім архівів) установами УСРР. Укрнаука визначала пріоритетні напрями наукових досліджень, керувала роботою науково-дослідних установ і громадських наукових товариств, затверджувала склад науково-дослідних кафедр, погоджувала процедуру утворення наукових установ, організації наукових з'їздів і закордонних відряджень, схвалювала плани наукових видань видавництв, вирішувала питання про присудження наукових ступенів і вчених звань, проводила перевірки (у т.ч. ідеологічні) наукових працівників і науково-дослідних установ тощо¹⁹.

Вважаємо, що початок одержавлення наукових громадських осередків розпочався ще з березня 1921 р., коли Українське наукове товариство з його місцевими філіями – науковими товариствами у Лубнах, Чернігові, Харкові, Одесі й інших містах – було приєднане до Всеукраїнської академії наук. Це злиття

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1155. Арк. 85, 86; Юркова О.В. Укрнаука. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 223.

тракувалося як реформа Академії наук і перетворення її на всеукраїнську державну наукову організацію²⁰, проте, по суті, воно вирішило долю як УНТ, так і місцевих наукових товариств. Координація праці останніх здійснювалася Радою («Спільним Зібранням») ВУАН, яка, починаючи з 1924 р., регулярно затверджувала склади правлінь і щорічні звіти товариств. Поряд із цим, ліквідація УНТ спричинила закономірний процес занепаду в роботі його філій. З 1924 р. вони вже функціонували як наукові товариства при ВУАН.

Місцеві наукові товариства реєструвалися Народним комісаріатом освіти УСРР як такі, що існували при якійсь з його установ, у тому числі ВУАН. У червні 1922 р. на засіданні колегії Головного професу УСРР затверджено Положення про наукові товариства, у п. 12 якого зазначалося, що «наукові товариства надають звіти про діяльність реєструючим їх закладам, Науковому комітету Укрголовпрофосу і Всеукраїнській академії наук, а також відповідному Наркомату за приналежністю»²¹. Місцеві наукові товариства при ВУАН функціонували на основі власних статутів. При цьому п. 5 розділу 3 Статуту ВУАН фіксував, що на всій території України, відповідно до її природно-економічних районів, Академія наук має свої відділення, які керують відповідними її відділами, підвідділами, секціями та установами. Метою ж місцевих наукових товариств при ВУАН, як зазначалося у їхніх статутах, була наукова розробка питань з різних галузей науки, виробництва та найдоцільнішого застосування в народному господарстві й побуті досягнень тогочасної науки і техніки, а також популяризація наукових знань серед широких мас.

Громадські наукові осередки, перейшовши у відання та підзвітність Укрнауки, отримали скромне бюджетне фінансування для внутрішніх виробничих потреб, переважно на видавничу справу, оформлення відряджень, наукові експедиції тощо. Проте, як свідчать кошториси наукових товариств, державних коштів не вистачало для покриття усіх витрат. Останні, представлені, наприклад, необхідністю купувати канцтовари, спеціальне приладдя, друкувати бланки, орендувати приміщення для засідань, виплачувати заробітну плату секретарям товариств і співробітникам секретаріату, фінансувати відрядження на наукові конференції, наукові експедиції, екскурсії, видання збірників праць і наукових статей членів товариств, виготовлення наочних матеріалів, оплачувати працю рецензійної комісії, купувати галузеву літературу, виплачувати гонорари за підготовку спеціальних (замовних) тем, доповідей, тез, бібліографії. Виходячи з великих фінансових запитів, керівництво наукових товариств постійно скаржилося на нестачу коштів і вишукувало різні джерела надходження грошей. Зокрема, серед таких джерел виділяємо: 1) субсидії від Укрнауки; 2) надходження на видавничу справу від науково-дослідних інститутів-партнерів (очільники НДІ часто були членами товариств); 3) кошти на відшкодування частини видатків по друкуванню дисертаційних праць авторів; 4) передплата від реалізованих журналів і збірників, отримана товариствами; 5) членські внески.

Орієнтовна кількість наукових товариств на 1929 р., які існували за рахунок субсидій Наркомосу УСРР, становила 44 одиниці²².

²⁰ Депенчук Л.П. Місцеві наукові товариства при ВУАН. *Вісник АН УРСР*. 1991. № 8. С. 60.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 960. Арк. 241.

²² Наукові установи та організації УСРР / Видання Державної Планової Комісії УСРР. Держтрест «Харполіграф». Харків: Друга друкарня ім. В. Блакитного, 1930. С. 5.

Проте вже на листопадовій сесії ВУАН 1929 р. було прийнято рішення про ліквідацію місцевих наукових товариств, більшість з яких вважалися залишками УНТ і мали характер науково-громадських установ, несумісних з державними підходами до організації науки. Як зазначила Л.Депенчук, це був крок до знищення тієї структури науки, що склалася наприкінці 19 – на початку 20 ст. і охоплювала широкі кола науковців та аматорів, об'єднувала наукові осередки, забезпечувала їхній зв'язок із центром, створювала середовище для співпраці об'єднаних творчими інтересами людей²³. Місцеві наукові товариства, після проведення Наркомосом УСРР у 1929-1930 рр. обліку, перевірки та вивчення їхньої роботи²⁴, по суті втратили юридичне підґрунтя свого існування.

У лютому 1930 р. питання «стихійності» у розвитку науки обговорювалося на засіданні колегії Наркомосу УСРР у зв'язку з рішенням листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б). У Постанові Раднаркому «Про реорганізацію мережі науково-дослідних установ» зазначалося, що негативними тенденціями у республіці є стихійний розвиток мережі наукових установ, його спонтанність, безплановість, паралелізм, що спричинило конкуренцію, відтік і розпорошеність кадрів між науковими установами різних наркоматів. Анонсувалися також необхідність уведення плановості в роботу науково-дослідних установ, їхнє звітування перед робітничо-селянськими масами²⁵. Між тим, проф. О.А. Яната на нараді Укрнауки акцентував увагу на тому, що дана постанова вирішувала питання лише по лінії Наркомосу УСРР, але не ВУАН, громадських організацій і наукових товариств. Зокрема, серед товариств були такі, які проводили наукову роботу на рівні науково-дослідних кафедр, при цьому їхній потенціал ніяк не враховувався і не використовувався у мережі державних установ. Як відзначав О.Я. Яната, «...це не реорганізація. Тепер не може бути двох систем, не може бути окремих громадських закладів. Ми повинні уявляти собі інститут, як Всеукраїнську установу по всій вертикалі. ...Не буде великого лиха в тому, що зараз окремі елементи приєднуються до цього інституту, і інститут на цій широкій базі використає всіх тих людей, які є»²⁶. Як наслідок, – необхідність укрупнення усіх наукових установ і передача їх у підвітність Наркомосу УСРР. Закономірно, що стихійність роботи (іншими словами – самодіяльність, самоврядування, демократизм) наукових товариств автоматично ставила їх поза межі планово-керованих наукових установ.

У 1930 р. вийшла ще й постанова ЦК КП(б)У «Про завдання партії у галузі наукової роботи», яка закликала до рішучої боротьби з дрібнобуржуазним, одноосібним ставленням окремих працівників до наукових досліджень і переходу до принципів колективності та плановості.

Встановлено, що до кінця 1920-х – початку 30-х рр. в Україні функціонували наступні групи громадсько-наукових об'єднань, члени яких займалися розробленням, поряд з іншими, і питань сільського господарства та забезпеченням практично-виробничих потреб галузі:

²³ Депенчук Л.П. Місцеві наукові товариства... С. 65.

²⁴ План Народного комісаріату освіти УСРР щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ (23 січня 1930 р.). У кн.: Історія Національної Академії наук України 1929-1933: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; упоряд.: Т.В. Вересовська [та ін]; редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. С. 48, 57.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1422. Арк. 20-20зв.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 360. Арк. 15.

1. *Краєзнавчі товариства (бюро, комісії)* переважно з природознавчими (з географією і геологією), культурно-історичними (з археологією й етнографією) та соціально-економічними секціями, основним завданням яких було усебічне вивчення регіону, у тому числі і становище сільського господарства.

2. *Універсальні наукові товариства при ВУАН* – Дніпропетровське, Запорізьке, Кам'янець-Подільське, Катеринославське, Лубенське, Луганське, Миколаївське, Ніжинське, Одеське, Полтавське, Харківське, Чернігівське, Шепетівське, Товариство економістів при ВУАН, Кабінет вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН та ін.

Відзначимо одне з найбільших, створене у 1920 р., Харківське наукове товариство при ВУАН із соціально-економічною, соціально-історичною, технічною, сільськогосподарською, природничою, медичною, педагогічною, мовною, бібліотечно-бібліографічною секціями, а також підсекціями зоотехнічною, лісовою, ботанічною, мовознавчою, аерофотознімання, Постійною комісією з вивчення кров'яних угруповань людини. На нашу думку, саме це товариство заклало підвалини для виділення у кінці 1920-х рр. зі свого складу низки самостійних осередків – зокрема, Українського сільськогосподарського наукового товариства й ін., які, якби не партійно-державна політика уніфікації наукових установ і знищення системи громадських об'єднань, могли би перетворитися на міцні всеукраїнські республіканські наукові товариства. Крім того, як засвідчили віднайдені нами архівні документи, члени даного об'єднання виношували ідею трансформації осередку у Всеукраїнську асоціацію наукових товариств – суто громадську організацію, «що щільно ув'яже всі т-ва з органами НКО»²⁷ (НКО – Народний комісаріат освіти УСРР – Авт.), сприятиме перетворенню існуючих наукових об'єднань на такі, які б відповідали принципам плановості тогочасної науки, планомірному держфінансуванню дослідницьких проектів учених, а зближення їх із профспілками – стимулюватиме культурну роботу в масах і діяльність інженерно-технічних секцій, що відповідало б завданням популяризації винахідництва і раціоналізаторства в країні²⁸. Проте цим планам так і не судилося реалізуватися, адже Харківське наукове товариство при ВУАН, як і всі інші, було ліквідоване у 1930 р. у зв'язку з постановою листопадової (1929 р.) сесії ВУАН.

3. *Самостійно функціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН)* – Всеукраїнське агрономічне товариство (1920-1926 рр., м. Київ), Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат» (засноване у 1914 р.), Українське науково-технічне товариство (створене у 1927 р. у м. Харків), Українське сільськогосподарське наукове товариство (засноване у 1929 р. у м. Харків) та ін.

4. *Вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування* – Всеукраїнське товариство насінництва (1922-1928 рр., м. Харків), Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» (1922 – початок 1930-х рр., м. Харків). Зокрема, третя і четверта групи об'єднань не зазнали такого відчутного впливу урядової політики, адже їхня діяльність спрямовувалася перш за все на забезпечення суто галузевих виробничих потреб, популяризацію знань з агрономії та природознавства. Проте навіть це не завадило

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 348. Арк. 42.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5928. Арк. 111.

уряду констатувати певний паралелізм у роботі цих громадських об'єднань і новостворених науково-технічних та інженерно-технічних секцій профспілкових організацій, що з часом призвело до призупинення роботи і ліквідації відповідних товариств. Не останнє місце у цих процесах відіграло поступове згортання та заміна добровільного кооперування примусовою колективізацією сільського господарства.

5. *Всесоюзні (згодом – республіканські) галузеві науково-технічні товариства у системі профспілок*, які почали виникати з кінця 1920-х рр. (зокрема, до червня 1933 р. у межах СРСР уже налічувалося 44 таких об'єднань всесоюзного масштабу).

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТОВАРИСТВА У СИСТЕМІ ПРОФСПЛОК І ТАК ЗВАНІ «АКАДЕМІЧНІ НАУКОВІ ТОВАРИСТВА» 1940-х – 1980-х рр.

Загалом, робота краєзнавчих і місцевих наукових товариств при ВУАН ґрунтувалася, переважно, на теоретико-гуманітарній складовій, яка з кінця 1920-х рр. поступово почала відходити на другий план як така, що суперечила концептуальним постулатам соціалістичної ідеології. Натомість, першочергове місце почало займати розроблення питань техніки, сільського господарства, природничих наук, зумовлене всезростаючою тенденцією до індустріалізації та початком науково-технічної революції, що активно розгорнулася у 1950-х рр.

На зміну українознавчим студіям 1920-х рр., активну участь в яких брали краєзнавчі об'єднання та місцеві осередки наукових товариств, на початку 1930-х рр. прийшло так зване вульгарно-ідеологізоване суспільствознавство, підтримане та пропаговане як громадськими, так і державними організаціями марксистсько-ленінського спрямування (зокрема, марксистськими товариствами, Всеукраїнською асоціацією марксистсько-ленінських інститутів, Інститутом комуністичної освіти тощо). З початку 30-х рр. 20 ст. утворився дисбаланс між фундаментальними (теоретичними) та прикладними (виробничо-практичними) напрямками на користь останніх. Суспільство, як і наука, набули рис «технократизації». Тому вважаємо, що виникнення нового типу громадських об'єднань – науково-технічних товариств у системі профспілок – було закономірним явищем, адже саме інженерно-технічні секції профспілок вважалися найбільш наближеними до виробничих потреб окремих професійних груп. У діяльності науково-технічних товариств була повністю стерта межа між науковістю (як певною елітарністю, прерогативою конкретної верстви населення – інтелігенції) і масовістю, що гарантувало не просто наближеність науки до широких верств населення, її вседоступність, а й те, що наука буде поставлена на службу для вирішення питань раціоналізації виробництва. Саме цим пояснюється, чому НТТ відводилася ключова роль у всіх галузях науки, техніки і виробництва, у процесах упровадження досягнень науки на місцях, чому повсякчас акцентувалася увага на їхній масовості, чому їм приписувався вплив на процеси розподілу матеріальних ресурсів, наголошувалося на тому, що саме ці осередки у своїх рядах об'єднували «борців за прогрес науки й техніки», були «справжніми помічниками соціалістичного будівництва». З позицій сьогодення зрозуміло, що галузеві НТТ в умовах радянської дійсності виконували, перш за все, роль ефективних інструментів пропаганди. Вони влилися до системи, де кожна з ланок мала злагоджено працювати у справі виконання пропагандистських функцій, забезпечуючи упровадження галузевих наукових розробок і передового досвіду у сільськогосподарське виробництво та промисловість.

Структурно-функціональна модель побудови науково-технічних товариств передбачала підпорядкування Всесоюзній раді науково-технічних товариств при Всесоюзному міжсекційному бюро інженерів і техніків Всесоюзної центральної ради профспілок (далі – ВЦРПС), яка затверджувала статuti новостворених товариств, уточнювала їхні функції, усувала дублювання та вузьку спеціалізацію в їхній діяльності. У 1931 р. всі НТТ було реорганізовано у самостійні наукові інженерно-технічні товариства, пов'язані з технічними секціями при профспілках. Завдання новостворених товариств полягали у підвищенні кваліфікації своїх членів, розробленні науково-технічних питань реконструкції народного господарства, постановці та вирішенні кардинально нових науково-дослідних і науково-технічних завдань.

У 1955 р. затверджено єдиний для усіх товариств Статут і Положення про Всесоюзну раду НТТ при ВЦРПС, засновану для координації діяльності товариств зі складу членів центральних правлінь НТТ, працівників профспілкових організацій і працівників міністерств і відомств, які були юридичними членами товариства. НТТ змушені були проводити організаційну роботу зі створення нових первинних осередків, районних і обласних організацій, розвитку науково-технічної та госпрозрахункової діяльності на підприємствах і організаціях, сприяння прискоренню науково-технічного прогресу в галузі. Наукова діяльність передбачала проведення конференцій, семінарів, шкіл передового досвіду, організацію конкурсів, оглядів, видання науково-популярної літератури тощо. У такому вигляді товариства проіснували до кінця 1980-х рр., коли разом з перебудовою господарства СРСР трансформацій зазнали і вони, згодом (у 1991 р.) узагалі припинивши існування.

До цієї категорії, поряд з іншими галузевими осередками, належить і Українське науково-технічне товариство сільського господарства, створене у 1947 р. як Київське обласне відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства, набувши згодом самостійного статусу республіканського об'єднання. Товариство до початку 1980-х рр., як свідчать його звіти, нараховувало у своєму складі 8 891 юридичних членів і 246 372 фізичних членів, складалося з 16 галузевих секцій, республіканського та 25 обласних відділень²⁹.

Крім того, у 1920-х рр. у мережі Всеукраїнської академії наук почали закладатися умови для створення нового типу осередків – так званих академічних наукових товариств, які засновувалися при галузевих науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР уже у 1940-х – 1950-х рр. і далі. Сюди належать, наприклад, Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств (з 1946 р.), Українське товариство генетиків і селекціонерів імені М.І. Вавилова (з 1967 р.), Українське фізіологічне товариство імені П.Г. Костюка (з 1959 р.), Українське біохімічне товариство (з 1959 р.), Українське товариство фізіологів рослин (з 1988 р.), Українське ботанічне товариство (з 1925 р.), Товариство мікробіологів України імені С.М. Виноградського (з 1959 р.), Українське наукове товариство паразитологів (з 1945 р.), Гідроекологічне товариство України (засноване після 1940-го р.). Функціонуючи як громадські об'єднання вчених у структурі АН УРСР і виконуючи роль додаткових центрів для

²⁹ Демуз І.О. Українське науково-технічне товариство сільського господарства (40-ві – 80-ті рр. ХХ ст.): організаційна структура і форми роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2022. Том 33 (72), № 2. С. 119-121.

продукування галузевих знань, ці товариства працювали переважно за планами наукової роботи своєї alma mater, що загалом забезпечило їх від активного втручання урядових органів.

Саме на дослідницькій базі академічних наукових товариств 1940-х – 1980-х рр. постали наукові громадські організації незалежної України, які сьогодні, перепрофілювавшись на більш демократичних засадах, є добровільними науково-громадськими організаціями фахівців певної галузі, що функціонують на принципах самоврядності, прозорості, відкритості та публічності. Вони продовжують працювати при НДІ НАН і НААН, а також ЗВО: Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків, Українське товариство генетиків і селекціонерів імені М.І.Вавилова, Українське фізіологічне товариство імені П.Г.Костюка, Українське ботанічне товариство, Українське ентомологічне товариство, Товариство мікробіологів України імені С.М.Виноградського, Українське товариство охорони природи, Українське товариство фізіологів рослин, Українське наукове товариство гербологів, Українське наукове товариство паразитологів, Наукове товариство істориків-аграрників та ін.

Висновки

Встановлено, що структурно-функціональна модель організації перших сільськогосподарських товариств України 19 ст. базувалася на ініціативі місцевих територіальних громад, активно підтримана згодом, перш за все, через законодавче регулювання, на державному рівні. Ці осередки, функціонуючи винятково на демократичних засадах, стали центрами розвитку наукових досліджень з агрономії на місцях, а згодом – відіграли генеруючу роль у формуванні нових колективних форм роботи через спеціалізовані дослідницькі інституції. Структурно-функціональна модель товариств радянського періоду була кардинально іншою: усі існуючі до того об'єднання з 1920-х рр. поступово були інкорпоровані до академічних структур (Всеукраїнської академії наук, згодом – Академії наук УРСР), або ж такими, що від самого початку сформувалися у системі підконтрольних державі органів – зокрема, профспілок.

До кінця 1920-х рр. в Україні функціонували такі групи громадсько-наукових об'єднань: краєзнавчі товариства; універсальні наукові товариства при ВУАН; самостійно функціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН); вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування; всесоюзні (згодом – республіканські) галузеві науково-технічні товариства у системі профспілок. Саме остання категорія товариств стала домінуючою у структурі громадських об'єднань учених і фахівців галузі до кінця 1980-х рр. Окрім того, з 1940-х рр. і далі при галузевих науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР почали створюватися академічні наукові товариства. На їхній дослідницькій базі у 1990-х рр. постали товариства українських вчених, які сьогодні є добровільними науково-громадськими організаціями фахівців певної галузі, що функціонують на принципах самоврядності, прозорості, відкритості та публічності.

Дотепер інформація про наукові товариства 19-20 ст. має розрізнений характер: не сформовано цілісного уявлення про їхню систему, не прослідковано основні тенденції у формуванні й управлінні зазначеними осередками, недостатньо вивчено внутрішні механізми їхнього функціонування, не змінено помилкові

штампи, нав'язані радянською ідеологією з її регламентацією та формалізмом відносин між державою і громадянами, всеохоплюючим контролем суспільного життя з боку правлячої партії. У радянській історіографії науково-технічні товариства, які виникли у системі профспілок, згадувалися винятково у контексті участі робітників і селян у суспільних рухах, пов'язаних з трудовою діяльністю, – т. зв. соціалістичне змагання. Зважаючи на той факт, що ці явища піддавалися суцільній глорифікації, вони потребують кардинального переосмислення.

Поряд із вище викладеним, об'єктивного дослідження і, відповідно, нових оцінок вимагають участь у цих процесах наукових, виробничих і творчих колективів, громадських об'єднань, окремих учених і фахівців різних галузей народного господарства. Бракує узагальнених праць про мережу наукових товариств, які функціонували та функціонують при науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР, НАН і НААН, здійснюючи вагомий внесок у наукове забезпечення галузі сільського господарства в Україні.

REFERENCES

- Darmoroz, T.A.** (2019). *Scientific and popularizing activities of the All-Ukrainian Agronomic Society (1920-1926)* (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Demuz, I.O.** (2014). *Scientific societies in Ukraine in the XIX – early XX centuries: polylogue of scientists and eras*. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Demuz, I.O.** (2022). Ukrainian scientific and technical society of agriculture (1940s–1980s): organizational structure and forms of work. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky*, 33 (72), no. 2, 117-123 [in Ukrainian].
- Demuz, I.O.** (2022). Ukrainian scientific and technical society of agriculture (1940s – 1980s): main forms of implementation of scientific achievements in agricultural production. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky*, 33 (72), no. 3, 202-208 [in Ukrainian].
- Depenchuk, L.P.** (1991). Local scientific societies at the All-Ukrainian Academy of Sciences. *Visnyk AN URSR*, 8, 59-66 [in Ukrainian].
- Hiliazetdinov, R.N.** (2015). Formation and activity of the All-Ukrainian Society of Seed Production (1922-1928). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 43, 167-170 [in Ukrainian].
- Iurkova, O.V.** (2013). In **Smolii, V.A. et al** (Eds.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 10: T-Ya. Kyiv: Naukova dumka, p. 223 [in Ukrainian].
- Konovets, O.F.** (1992). *Enlightenment movement in Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
- Konovets, O.F.** (2000). *Ukrainian science as a cultural phenomenon: essays on history from the earliest times to the first third of the 20th century*. Kyiv [in Ukrainian].
- Konovets, O.F.** (2002). Scientific communication in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 8, 163-171 [in Ukrainian].
- Kushlakova, V.** (2012). Scientific and technical societies in Ukraine in the 1920s – 1930s: the technical section of the Kharkiv Scientific Society. *Pytannia istorii nauky i tekhniki*, 4, 50-56 [in Ukrainian].
- Kushlakova, V.** (2013). Research and organizational activities of the agricultural section of the Kharkiv Scientific Society in the 1920s and 1930s. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_kushlakova.pdf [in Ukrainian].
- Kushlakova, V.** (2016). The Kharkiv Scientific Society – the alma mater of new public-scientific associations. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Istoriia i filosofii nauky i tekhniki»*, 24, 77-83 [in Ukrainian].
- Molotkina, V.K.** (2006). The General Political Council as a control body over the activities of public organizations of Ukraine under the conditions of the NEP (1921-1929). *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii. Pereiaslav-Khmelnytskyi*, 18, 183-188 [in Ukrainian].
- Morachevsky, V.V.** (Eds.). (1914). *Agronomic assistance in Russia*. Petrograd [in Russian].
- Morachevsky, V.V.** (Eds.). (1916). *Reference Information on Agricultural Societies as of 1915*. Petrograd [in Russian].

- Parakhina, M.B.** (2002). *Activities of ethnological centers of the All-Ukrainian Academy of Sciences in the 1920s – early 1930s*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Ryzhenko, A.V.** (2004). *Educational and pedagogical experience of natural societies of Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th centuries): Study guide*. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
- Savchuk, V.S.** (1997). Ukrainian and Russian regional studies of the 1920s–1930s: problems of interaction and development in the conditions of the formation of a totalitarian system. *Sotsialnaya istoriya otechestvennoy nauki i tekhniki VIET*, 4, 259-267 [in Ukrainian].
- Savchuk, V.S.** (1995). Scientific societies and the cultural revolution in Ukraine (1917-1931). *Voprosy istorii estestvoznaniya i tekhniki*, 1, 81-91 [in Russian].
- Shchebetiuk, N.B.** (2017). *The development of agricultural science in Ukraine at the end of the 20s – in the 30s of the 20th century*. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
- Svystovych, S.M.** (2007). *The public dimension of the socialist experiment in Ukraine (1920s-1930s)*. Kyiv: Varta [in Ukrainian].
- Tkachenko, V.V.** (2009). *Science in the socio-political discourse of the development of the Ukrainian SSR (1920s-1930s)*. Kyiv [In Ukrainian].
- Verhunov, V.A. & Hloba, O.F.** (2004). *Kharkiv Agricultural Scientific and Educational Center for Breeding and Seed Production: Formation and Activity (second half of the 19th – beginning of the 20th century)*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2012). *Agricultural research in Ukraine from birth to academic existence: organizational aspect*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2018). *History of agricultural research work in Ukraine (Vols. 1-3)*. Part 2: Scientific and organizational principles of agricultural research work functioning in Ukraine (second half of the 19th – early 21st century). Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 21.02.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024